

Mi lesz veled, közkönyvtár?

(Egy közérzet ürügyén arról, ami kiváltotta)

Szemtől szemben a „hamleti kérdés” problémájával

Itt a tél; csípős, ködös reggeleken talán azért nem szeretem hallani a varjúk káromását, amiért a szó másik értelmében bajaink fölött a panaszkodást vagy siránkozást sem, elég lehangoló maga az épp erre járó idő. Aki meg arra vete-medik, hogy az időt szidja, annak mindig valami más baja van elsődlegesen. Hát én már ezért sem fogok káromni itt, csakazértse!

Nemrég megkérdezte tőlem a Fehérvár Rádió riportere, hogyan érzem magam, mint városi könyvtárigazgató... (Valójában persze a körülményekre mint közügyre volt – kötelezően – kíváncsi, nem egyetlen ember közérzetére.) Azután az adást hallgatva megdöbbsentem, mekkora sóhajjal vezettem be a választ. Röviden, racionálisan fogalmaztam az ott, néhány percbe férő legfontosabbakat.

Sok mindent nem mondhattam el akkor. Azt, hogy mi mindennek örülök még mint könyvtáros, most is. Azt sem mondhattam el, mi minden miatt vagyok kedvetlen, szomorú, olykor rövid időkre megkeseredett: a járványként terebélyesedő szegénység, a honi kultúra és a kisember látványos nélkülözései, lerongyolódása, ellehetetlenülése miatt. (Kettőjük közül az emberé fáj jobban, merthogy mindannyiunknak itt csak egy élete van; a kultúrának pedig – legyünk ennyire optimisták – legalábbis még hosszú története következik.) Szomorú vagyok a ki tudja hány „a legnehezebb év még ezután jön”-féle jóslások, mondjuk, a majdani fölemelkedést megalapozó, de továbbra is csak „lefelé menés” tűréshatárokat közelítő kényszere miatt. Amit a belátható perspektíva, ama bizonyos alagútvég bizonytalanná tett képzelete sem könnyíthet elviselni.

Nemcsak az ember, a kultúra is már a csupasz bőrén érzi a nélkülözés kínjait. Az erdei vadak egy rész úgy védekezik a zordabb időben, hogy melegebb zugot, barlangot keres, vagy vastagabb bundát növeszt, téli álmat alszik – nos, az intézmények egyike sem teheti ezt. A közművelődés – félve from le, mert nem vagyok egészen biztos benne – szerencsésebbjeinek, mint az először mélyvízbe dobott művelődési házak metamorfózisai után újabban a közkönyvtáraknak kell szembenéznük a hamleti kérdés problémájával.

Igen az utóbbi években már hozzászokhattunk lassan, hogy a művelődés alapintézményeit is többé-kevésbé kikezdte az ilyen vagy olyan fokú létbizonytalanság. A könyvpiac – és minden szolgáltatás – magasba szökő áraival lépést nem tartó költségvetés mozdulatlansága a később bekövetkező nagyobb bajok első tünete mindenütt. Nem kell hozzá szakértelem, hiszen a legegyszerűbb logikai művelettel belátható, hogy a könyvtár állománygyarapítási lehetőségeinek fokozatos romlása következik ebből, mégpedig nagyjából az infláció százalékaránya szerint, évről évre. E folyamatban az is kiszámítható, hogy az összetevők válto-

zatlansága esetén mikorra lehetetlenül el teljesen, vagyis mikor következik be az a képtelen állapot, hogy már egyáltalán nem vehet könyvet (és persze más dokumentumot sem) a könyvtár. Amikor legfeljebb már csak a béreket, az áram- és fűtésszámlákat tudja fizetni – ha tudja még –, hogy egyáltalán kinyithasson...

Kérdés persze, hogy ilyenkor, új dokumentumok nélkül, érdemes-e egyáltalán kinyitnia. Mert ugyan ki tudná meghatározni, hogy az így befagyasztott gyűjtemény használati értéke az eredetinek hányadrészére redukálódik – és milyen rövid idő alatt? S ha ezt forintosíthatnánk, egyáltalán megközelítené-e, és az idő múlásával mennyire romló arányban, a ráfordításokat? Nem jó gondolat, nem folytatom...

A visszavonulás kínálókozó alternatívái

Ez a katasztrófhelyzet persze átmenetileg kikerülhető, eleinte, ideig-óráig késleltethető bizonyos szakfeladatok átcsoportosításával, ami azért jócskán öncsalás, mert csak szükséges fejlesztésekről, tevékenységről való lemondás árán takarítható meg pénz egyéb célra – esetünkben az állomány gyarapításaira, mint mégiscsak legfontosabbra. A meg nem állapodó árak következtében azonban a dokumentumbeszerzés növekvő szükségletei csakhamar fölélik a föloldható, csekélyke „tartalékokat”, s egy-két év leforgása után már a működési keretek fokozatos szűkítése, a szolgáltatások csonkítgatása árán sem tartható a gyűjtemény még tűrhető színvonalú gyarapítása, vagy – hogy metaforával éljek – a még értelmes tevékenység, intézményi lét végsőkéig védendő, belső várfala.

A nincs ugyanis iszonyúan nagy úr, ha nem épp a legnagyobb, mert ennél a legutolsó várfalnál sem állítható meg. Előbb a szükséges példányszám lefaragása, majd a művek körének kényszerű szűkítése következik: annak latolgatása, ugyan mi az, ami mégis kevésbé fontos, amit nem keresnek naponta többen is az olvasók? Aminek a hiánya holnap még nem vált ki botrányt? Vagyis marad ama kínos, szakmai megalkuvásokkal terhes, „körömrágós” szerzeményezés, amely persze grafitceruzával és radírral állítja össze megrendeléseit, minthogy folyton átdolgozni, visszavonni, csonkítani kényszerül – következésképp e viszonyok között és miatt csak többet dolgozik, mert nem tud jól dolgozni, már lehetetlen jól dolgoznia! S ha ez netalán feszültséget, rossz közérzetet kelt a gyarapítást lelkiismeretesen végezni szándékozó szakemberben – mert azért ugye, mégiscsak frusztrálhatja a személyiséget? –, azon csodálkoznék, ha nem hatna egyéb tevékenységére is.

A válsághelyzet, a mentés és túlélés vészprogramja

És eddig eljutva nincs sok értelme emlegetni a gyűjtemény helyrehozhatatlan sérüléseit, a nagyon is érzékelhető, többnyire pótolhatatlan hiányokat, hasadékokat a korábban körütekintően gondozott állomány testén. Az egészséges organizmus reflexei a megbomlott egyensúlyviszonyok között nem működhetnek tovább; a könyvtár, ill. egyes munkafolyamatok belső törvényszerűségei, sajátos arányai, összefüggései hatályon kívül helyeződnek, s a válsághelyzet, a mentés, a

túlélés öntörvényű szabályai, vészprogramja lépnek életbe. Az intézményi hal-
doklásnak ebben az – általam szerencsére csak részint megélt – stádiumában az
objektív társadalmi szükségleteknek, ill. a velük adekvát szakmai elvárásoknak
való megfelelést azonnal egy minőségileg alacsonyabb szintű készenlét program-
ja váltja fel. Egyszerűen azért, mert ez kevesebbe kerül, és csak ennyire telik.

E minőségi visszaesés lényege a könyvtár egészséges funkciórendszerének zsu-
gorodásában ragadható meg leginkább. Abban, hogy a tényleges társadalmi szük-
ségletek – valljuk be, sokszor valóban túl tágas körre és időhatárookra érvényes,
elvontan fogalmazott és illuzórikus – teljesítésének célja helyett csupán a köz-
vetlen környezet konkrét, sokszor partikuláris és problematikus igényeinek ki-
elégítését vállalja fel. A szorosabbra fogott anyagiak mellett szerényen sikeres
így lehet olcsóbban, rövid távon – ám az utóbbi tartalma és terjedelme (noha
nem intézhető el ennyiben!) nyilvánvalóan szűkebb az előbbinél.

E lényeges, egyáltalán nem szembetűnő társadalmi változást persze hamaro-
san követik a – már látogatókat is érzékenyen érintő – szolgáltatáscsökkentések,
kényelmetlenségek. Hiszen az elromlott másológép megjavítására, esetleg pótl-
lására ugyanúgy nincs pénz, mint a korábban népszerű rendezvényekre, vagy el-
készült bibliográfia kiadására. Nem kell részleteznem, mit jelent, ha egy szétmál-
ló függönyfal, az elrongyolódott fotelek és elöregedett világítótestek nem cserél-
hető ki újakra, sőt, már a fénycsövek pótlása sem lehetséges. Megérjük, hogy
ránksótétedik? A tervezett, de elmaradó fejlesztések fájnak még a legkevésbé: a
meg nem vásárolt számítógépeket, adatbázisokat nem keresik az olvasók – igaz,
számon se kéri senki.

De a romló körülmények még nem teljesednek ki ennyiben. Előbb-utóbb ar-
ról is dönteni kell, hogy a régi szervezeti keretek fenntartására mind elégtelenebb
működtetési költséget vajon nem ésszerűbb-e pl. egy nagyobb kiterjedésű városi
fiókkönyvtári hálózatban a tagkönyvtárak megritkításával hasznosítani, hogy ke-
vesebb egységben, de legalább a megmaradókban az elfogadható ellátás szintjét
biztosíthassuk. A kérdés – gondolhatnánk, formális, mert ugyan ki vállalná az
ezzel ellentétes döntés nyilvánvaló következményeit? Viszont nem árt számítás-

ba venni, vajon az ilyen „karcsúsítás” hány évre, meddig halasztja el az összeomlást, s nem éppen önmaga készíti-e elő így, „önként, dalolva” a saját felszámolását...

Ötletvariációk a „kizökkent idő” helyrehozatalára

Igen ám – szólhatna közbe bárki – de mi van akkor, ha a lesújtó körülmények nem frusztrálják, hanem ellenkezőleg: problémamegoldó gondolkodásra, egészséges védekezésre, tettekre serkentik a könyvtárost, az intézményért felelős vezetőt? Lehet-e az életéért menekülőből hős? Vagy: miként a hűtőszekrénybe zárt terhes anyában a magzat, lehet-e Szerjózsa, aki nem hagyja magát, tornászni kezd – és nem fagy meg!... Hát igen, lelkendezhetnénk kórusban, csakugyan ez az erkölcsileg egyedül elfogadható válasz a kihívásra. Az Emberé, aki nem adja meg magát, akit nem lehet legyőzni... De nézzük csak, mit is tehet ez a megoldást kereső szakember a problémáira többnyire érzéketlen (persze hogy sajtószerteén kőkemény) valóságban?

A fölbolydult képzelet először a mecénásokban, a szponzorokban reméli megtestesülni a szegény sorsú intézmény mentőangyalait. Egy jól működő alapítvánnyal minden gond megoldódhat. Megint rá kell jönnünk azonban, mégsem vagyunk annyira szerencsések, mi magyarok. Soros Györgyünk, akinek a mi könyvtáraink is sokat köszönhetnek már, millárdos veszteséget szenvedett, Spéter Erzsébet megsértődött. „Kicsiben” sem jobb a helyzet; még szerencse, ha a megkeresésekre csak udvarias, sajnálkozó mosoly kíséri az elutasító választ. No persze, az életképes alapítványok elterjedéséhez nemcsak tőke, adakozó kedv, de ösztönző adóviszonyok is kellenek.

E zsákutca után a megoldást kereső minden lehetséges eszközzel megpróbál nagyságrenddel több – legalábbis elegendő – pénzt a fenntartótól és okos, saját önálló gazdálkodásával előteremteni, vagyis minél nagyobb többletbevételre szert tenni – megcáfolandó a nonprofit szféra intézményének, a könyvtárnak alapjaiban „deficités” voltát... A privatizáció, a piacosodó gazdaság korában a jég hátán is megélő, korszerű modellt csak a vállalkozó könyvtár képviselheti – vélik egyes hályogkovács-magabiztos szakemberek. És akárha igazuk lenne, a felületes szemlélet átmenetileg meg is győzhetik, hiszen jobb feltételek teremthetők e manőverekkel, mintha ölbetett kézzel várnánk a gazdasági helyzet jobb-rafordulását. Minthogy pedig a „sült galamb járatok” várhatóan még jónéhány éven át továbbra is késlekednek (kimaradnak?) a költségvetés hozzánk vezető útjain, e sors nyitotta légüres tér egyelőre a – kalandoroké...

De ne bántsunk senkit, lássuk inkább a tényeket!

Az önfenntartó „vállalkozó könyvtár” legendája és (köz)veszélyes kísérlete

Nem hinném, hogy szakmánk bármely hiteles képviselője a korszerű könyvtárat mint a kultúra templomát akarná megszabadítani – Jézus módján, kötéllel kezében – a kufároktól.

Minthogy a kulturális érték áruként is viselkedik, és a könyvtár nem csupán a kultúra temploma, hanem korunk követelményei szerint legalábbis a város dolgozószobája, tanulószobája, irodalmi szalonja és a közélet színtere is (kíván lenni) egyben – hogy csak Kamarás István immár klasszikus ismérveire hivatkozzam –, mindennapjaink életének a könyvtár falai sem vethetnek gátat, de miért is akarnának gátat vetni?! A köz könyvtárának ma sem a divatot, hanem minden tekintetben a köz valós érdekeit kell(ene) a maga területén és eszközeivel képviselnie! A nagy ügy itt (is) azon áll vagy bukik, vajon felismeri-e (időben) ezeket a mindennapi, először talán jelentéktelennek tűnő tennivalóit a köz könyvtára... Mert ha igen, egy idő után már nem önmagának, nem a könyvtárosnak kell kérnie, minden szükségleteinek igazáról, fontosságáról meggyőznie fenntartóját. (No de ezt is tudjuk már: hiába, régi viccek nincsenek, csak... stb.)

Ismertek a vállalkozó könyvtárak hírhedt és visszafogottabb próbálkozásai: a bizományosi könyvesbolti tevékenységtől a fagyaltárusításig, a bálásruha-bontótól a különféle védőnevekkel szervezett szolidkocsmáig – nem sorolom. Tudunk különféle külső vállalkozásoknak is bérbe adott helyiségekről, ahonnan véglegesen kiszorult, visszavonult a könyvtár! De maradunk csak a „nem könyvtár-idegen” megoldásoknál. Nincs lehangolóbb, szívszorítóbb jelenség, mint a selejt- vagy főlépélményait kedvezményesen (értsd: bagóért, fillérékért) értékesítő köz-művelődési könyvtár. „Kiárusítják, megszüntetik a könyvtárat?” – kérdezi ilyenkor a könyvtáros-eladót az utca embere (joggal, hiszen volt már rá példa!), vagy az újságíró, a helyi rádió riportere az igazgatót... „Póthitelt kérnek új könyvekre, közben áruba bocsátják a könyvtárat...” – tűnődhet el a hír hallatán egy előzetesen fel nem világosított önkormányzati képviselő. Persze, hogy tiltakozunk, persze, hogy meg tudjuk magyarázni: csupán a szükséges, természetes állomány-apasztásról van szó, melyet a körülmények miatt kell értékesítenünk, s amelyet éppen a gyarapításra forgatunk vissza! De már magyarázkodnunk kell.

Vállalkozó könyvtár – vajon milyen eredményekkel és milyen áron?

Mérgemben mondtam egyszer: ha a könyvtárban vörös lámpás házat nyitnánk, az lenne, csak az lehetne igazán nyereséges! Az ilyen áron gyarapodó „országok rongya” azután – Vörösmarty kísérteties látomásait meghaladva – immár nemcsak a „dühös bujának pongyoláján” kínálhatná és nem csupán megváltó eszméit az emberiségnek... Remélem, nem érte félre, sem ötletnek senki, hiszen eléggé elválasztható a komolyan vehetőtől. Ám mégsem csak jópofaságból vagy „l'art pour l'art” idézem most!

A vállalkozói szellem, a business behatolása a nonprofit szféra olyan intézményébe, mint a könyvtár, engem kezdettől ama mesebeli farkasra emlékeztet, amely először csak az egyik lábát kívánja bekönyörögni a kecskegidák házacskájába...

Hogyan is ér véget a mese? A bevételeket minden áron növelni akaró, sikerre éhes manager vezető egyre inkább és mind könnyebben hajlik arra, hogy a közkönyvtár használatának egykor jól átgondolt ingyenességét előbb-utóbb fokozatosan főlészámolja. Hiszen ha már a köznapi életben csak az értéken vagy ahhoz közelítve vehetünk sok mindent birtokunkba, ugyan kinek jutna eszébe tiltakozni azért, ha a könyvtár is megfizetteté a szolgáltatásait? Ami pedig ingyenes, már eleve gyanús: hiszen mit érhet az, amiért már pénzt sem lehet kérni? – hangzik a közművelődés más területén már ugyancsak megkopott érvelés.

S amiként evés közben jön meg az étvágy, a megindult folyamatokban is nehéz félúton megállni. Nehéz, mert jelzőtábla sincs, amely megálljt parancsolna. Ugyan ki kérné számon a Könyvtári Törvény még érvényben lévő előírásait? Miután megszűnt a szakfelügyelet, a helyi hivatal irodavezetője? Az önkormányzat fél szemét behunyva talán még örül is, ha a könyvtárban megindul, jól megy az üzlet, csak minél kevesebbet kelljen adnia az ezerfelé osztandó költségvetésből... Úgy tűnik, mindenki örülhet, csak épp az olvasó nem, akinek érdekében, akinek szolgálatára az intézményt alapították. Akiket meg sem kell kérdezni, pedig ők vannak a legtöbben. Csak a jogaival élni akaró helyi lakos jár rosszul, aki megfizetett adójával egyszer már jogot szerzett arra, hogy további anyagi áldozatok nélkül is részesülhessen a könyvtár szolgáltatásaiból. Így történik meg, hogy éppen a művelődés legdemokratikusabb intézménye az állampolgár második (?) bőrének lenyúzásába kezd, miközben – amit csak lehet, még egyszer meg akar fizettetni – pénzt kér az olvasótól.

Az igazi problémák akkor jelentkeznek, ha ez az erőszakos, nyereségorientált gondolkodás a döntés pozíciójából kiterjesztheti érvényességét a könyvtár mint információs és értékközvetítő intézmény gyűjtőkörére, ha ez a szűklátókörű, egyoldalú pragmatizmus behatol az állománygyarapítás gyakorlatába is, és mindinkább a napi kereslet igényeinek hullámszásához igazítja azt – kritikátlanul vagy nem a szükséges kritikával. (Persze a következmények napfényre kerülő anomáliáit is ezzel véli elfogadhatónak feltüntetni, igazolni – utólag.) Talán mondanom sem kellene: nem arról az egészséges sokszínűségről beszélek, amit Papp István említett még a rendszerváltás kezdetén egy konferencián, hogy a jövő megújult közkönyvtárai kevésbé hasonlítanak majd egymásra, mert jobban kell igazodnunk látogatóink helyi igény- és szükségletrendszeréhez! Nem, mert az álta-

lam említett ponton, bizonyos arányok tartós, végletes megbillenésével közel kerültünk annak veszélyéhez, hogy a könyvtár lényegileg elveszítse valós értékorientáló szerepét környezetében, miközben a periférikus vagy negatív – legjobb esetben társadalmilag indifferens – értékek felfuttatott forgalmazása mint színes felszín takarja el a valódi hiányosságokat.

Mit kell(ene), ha lehet(ne) számon kérni és ki(k)től?

A jelenség tényleges oka, hogy a gyakorlat szekere is könnyebben gördül abba az irányba, amerre a kisebb ellenállást tapasztalja. Mert ugye, mennyivel inkább akad látogató, aki egy kétes értékű, népszerű regénysorozat hiányát fennhangon teszi szóvá, mint olyan törzsolvasó, aki a sokoldalú hozzáértéssel, arányosan, következetesen gyarapított állományt, akár a teljesítőképességét kérné számon?! Riasztó továbbgondolni: egyáltalán ráér-e még valaki, hogy foglalkozzék ezzel Magyarországon? Vagy nem is kell vele törődnie senkinek, hiszen a feltételek híján momentán jogalapja sincs a számonkérésnek?!... Egyáltalán ki és meddig kérhető számon? A felelősség nyilvánvalóan megoszlik az anyagiakról döntéshozó állam, önkormányzat, illetve a szakmai vezetők, képviseleti testületek között. És persze a szabadságot a kulturális élet területein sem lenne szabad összetéveszteni a vele csak visszaélő szabadossággal. (Más kérdés, hogy nem kötelező kitenni a vörös lámpát arra az intézményre, amely a vállalkozásaival sodródik, szellemileg süllyed ama bizonyos – igénytelenséggel is jellemezhető – szintre.)

A finanszírozási gondokkal küszködő, megoldásokat kereső könyvtárvezetőknek éppúgy tudniuk érdemes, mint egyes vállalkozásaik sikerétől megittasult managereknek, hogy legyenek bármily ötletdúsak, merészek és zseniálisak a bevétel-teremtésben, a könyvtár előbb emlegetett metamorfózisait, ezek horrorváltozatait is beleértve, a fenntartás költségének csak elhanyagolható hányadát, morzsáit képesek produkálni. Karón varjút – mint szoktuk mondani – már láthattuk, de önmagát fenntartó közkönyvtárat, mint nyereséges vállalkozást még soha, egyetlenegy sem! Hát ennyit ezekről a dilettáns félmegoldásokról, az egyszerűre sírni- és nevetnivaló tévhitokról.

Legyen kijózanító tény, amit tudomásul kellene vennie a mindenkori kormánynak és önkormányzatoknak is, hogy egyelőre törvényben rögzített, vitathatatlan köteleességük a lakosságnak alanyi jogon nyújtott, meghatározott szintű, közkönyvtári szolgáltatás. Végig kellene gondolni, hogy nélküle nincs fejlődés, előrehaladás, nincs társadalmi fölemelkedés, És Európa sincs. Nem árt emlékezni arra sem, hogy az Egyetemes Emberi Jogok Nyilatkozatát egészében – a 22. cikkelyével együtt – annak idején Magyarország is aláírta, ez alól pedig sem fent, sem lejjebb, sehol nincs kibúvó. Sem fölmentés. Elvileg.

Mi lesz veled, közkönyvtár? (Mi lesz veled, Magyarország?) Reméljük, nagyobb veszteségek nélkül vészeljük át ezt a telet, a még néhány esztendőn át erre járó rossz időt. Ha meg hamarabb ránk mosolyogna életben tartó melegével a tavasz, ha tévednék mégis, lelkem rajta: boldogan vállalom majd utólag a károgas vádját...

Neményi László